

מזוזה חובת הדר

הרב מיכאל פירר

תקציר הסוגיות

הגמ' במס' בבא מציעא (קא ע"ב) דנה בחיובי המשכיר בית לשוכר, ובדברים שחייב להעמיד לו. והסתפקה הגמ': "בעו מיניה מרב ששת מזוזה על מי, האמר רב משרשיא מזוזה חובת הדר היא, אלא מקום מזוזה על מי", ע"כ. ובהמשך הגמ' (קב ע"א) מובאת ברייתא: "ת"ר המשכיר בית לחבירו על השוכר לעשות לו מזוזה, וכשהוא יוצא לא יטלנה בידו ויוצא, ומנכרי נוטלה בידו ויוצא", ע"כ. ופירש רש"י: "חובת הדר היא. דדרשינן במנחות ביתך דרך ביאתך למי שנכנס ויוצא לה זה הדר בה", עכ"ל.

הגמ' בפסחים (ד ע"א) דנה בעניין המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר על מי חובת בדיקת חמץ, האם על המשכיר משום שהחמץ שלו או על השוכר משום שהחמץ נמצא ברשותו. ומביאה הגמ' כראיה את הברייתא הנ"ל, שהמשכיר בית לחבירו על השוכר לעשות לו מזוזה. ופירש רש"י: "אלמא מידי דמצוה עליה רמיא". ודוחה הגמ': "התם האמר רב משרשיא מזוזה חובת הדר היא, הכא מאי". ופירש רש"י: "חובת הדר. לפי שהיא משמרתו וכתוב ביתך ביאתך נכנס ויוצא בה, אבל הכא בדיקת חמץ דרבנן... ורבנן הוא דאצרוך בדיקה, והשתא כהאי גוונא מיבעיא לן טורח זה על מי מוטל", עכ"ל.

ובמס' ע"ז (כא ע"א) שאלה הגמ' מדוע במכירת בית לגוי אין שני איסורים (לא תחנם והפקעה ממזוזה), כמו במכירת שדה (לא תחנם והפקעה ממעשרות). וענתה הגמ': "אמר רב משרשיא מזוזה חובת הדר היא". ופירש רש"י: "חובת הדר הוא. ולא חובת הבית הלכך ליכא אפקעתא, דכתיב ביתך דרך ביאתך, אלמא למי שנכנס ויוצא לתוכה אזהר רחמנא", עכ"ל.

מבואר בסוגיות שדין מזוזה חובת הדר הוא מדאורייתא

ראשית יש לשים לב, שמדברי הסוגיא בע"ז יוצא שדין מזוזה חובת הדר הוא דין גמור מדאורייתא. שבסוגיא זו מוכח שאין כאן רק דין דרבנן שעוסק בשאלה על מי הטילו את חיובי השכירות, כמו שהיה ניתן לומר במהלך הגמ' בב"מ, אלא שבגדרי דאורייתא המשכיר פטור ממזוזה כיון שהיא חובת הדר, ומשום כך גם המוכר אינו נחשב כמפקיע ביתו ממצות מזוזה.

וכן נראה גם ממהלך הסוגיא בפסחים, שדברי רב משרשיא שמזוזה חובת הדר הם טעם של דין הברייתא שעל השוכר לעשות לו מזוזה¹. והדברים מבוארים בדברי רש"י שם ביתר הדגשה, וז"ל: "אבל הכא בדיקת חמץ דרבנן... והשתא כהאי גוונא מיבעיא לן טורח זה על מי מוטל" – כלומר, דחיית הגמ' היא שאין ללמוד את דין בדיקת חמץ, שבו כל הסברות לחייב את המשכיר או השוכר הן מדרבנן (דמדאורייתא בבטול בעלמא סגי), מדין תורה של מזוזה שהיא חובת הדר².

מקור הדין

ויש לעיין בטעם העיקרי שכתב רש"י: "ביתך, ביאתך מן הימין", שמקורו בברייתא במנחות (לד ע"א), ופירשה רבה: "דרך ביאתך מן הימין, דכי עקר איניש כרעיה דימינא עקר ברישא" – איך משמע מכאן שהחיוב הוא על הדר בבית, והרי לא למדנו בדרשה זו אלא שהמזוזה צריכה להיות מימין הנכנס אך לא שחיוב הבית נובע מן הדר בה. וגם רש"י במנחות פירש כך את משמעות דברי רבה, וז"ל: "מאי היא. מנלן דמימין: ביאתך מן הימין. דרך ימין לביאה: דרך ביאתך. לביאה ולא ליציאה", עכ"ל.

ויותר מכך, בגמ' שם ישנו הסבר אחר לדברי הברייתא "ביתך דרך ביאתך", והיא דעת רב שמואל בר אחא משמיה דרבא בר עולא, שמה שדרך ביאת האדם היא מימין אנו לומדים ממש"כ "ויקח יהוידע הכהן ארון אחד... ויתן אותו אצל המזבח מימין בבוא איש בית ה'..."³, וכתב רש"י: "אלמא דרך ימין היא ביאה, וכל דבר הנתון דרך ביאה צריך ליתנו מימין", עכ"ל. וגם מכאן משמע שלא למדנו מברייתא זו אלא רק "שכל דבר הנתון דרך ביאה צריכה ליתנו מימין", אך לא שחיוב המזוזה מוטל על השוכר.

ונראה שרש"י הרגיש בקושי זה, והוסיף הסבר על לימוד זה של הגמ' במנחות, וז"ל (בע"ז): "דכתיב ביתך דרך ביאתך, אלמא למי שנכנס ויוצא לתוכה

1. משא"כ בסוגיא בב"מ, שם ניתן לומר שדברי רב משרשיא לא חידשו משהו על דברי הברייתא, אלא שניהם אמרו דבר אחד.

2. אמנם, לכמה ראשונים תמיד חיוב השוכר במזוזה הוא רק מדרבנן כיון שהבית אינו שלו וצריך שני תנאים כדי להתחייב מדאו', שיהיה ביתו וגם שדר ומשתמש בו. ולשיטתם הדין של מזוזה חובת הדר כלפי השוכר הוא רק דרבנן. ואעפ"כ, לכ"ע יש לדין זה שורש בדאורייתא לעניין זה שאם הבעלים אינו דר בבית אין בו חיוב, כדמוכח בסוגיא בע"ז (וכמש"כ במפורש אותם ראשונים שזהו אחד מהתנאים, שיהיה דר בבית זה). ואכמ"ל.

אזהר רחמנא, עכ"ל. וכ"כ בסוגיא בב"מ וז"ל: "ביתך דרך ביאתך למי שנכנס ויוצא לה, זה הדר בה", עכ"ל.

ונראה שע"י תוספת זו בא רש"י להסביר שלא רק מקום קביעתה למדנו מכאן אלא גם שצריך שידור בה אדם. ור"ל, שבאמת ברור שעיקר הדרשה "ביתך דרך ביאתך" באה ללמדנו שהמזוזה צריכה להיות בימין הנכנס. אבל אגב אורחא למדנו שצריך שיהיה אדם גר בבית, מכיון שרק אם יש אדם שמתגורר בבית ישנה מציאות שהוא נכנס לה וכניסתו היא דרך ימין, ובלי זה לא שייך כלל לשים את המזוזה בימין. וליתר חידוד, ממה שראינו שהקפידה התורה בהלכות מזוזה שיהיה להן יחס אל האדם שבבית ודיניה נקבעים על פי הנהגת האדם, ואין זו מצוה שקשורה רק "לחפצא" של הבית – מזה גופא משמע שהחיוב הוא ביחס למי שדר בבית.³

ומה שכתב רש"י "למי שנכנס ויוצא לה, זה הדר בה", נראה שר"ל שמסתמא אזלינן בתר מי שהכניסה והציאה שלו הם היותר עיקריים וחשובים, שאין זה מסתבר ללכת באופן שרירותי אחר רוב כניסות ויציאות, ויתחייב מי שנכנס פעמים רבות יותר מאחרים בזמן שיש בעלים לבית.

רש"י התכוון לתת מקור ולא הוכחה

ועדיין יש להקשות, שאם כל עניינו של רש"י להוכיח שחיוב מזוזה אינו על החפצא בלבד אלא הוא מותנה במציאות הדר בו, עד שמביא ראיה שאדם נכנס לבית ודרך ביאתו היא מן הימין וממילא משמע שהחיוב נובע ממה שיש לו שייכות לבית, היה לו להביא ראיה מובהקת לכך שהמצוה תלויה בדברים בה, והיינו ממה ששינונו ביומא (יא ע"א): "תניא רפת בקר פטורה מן המזוזה ושהנשים מתקשטות בה חייבת במזוזה", ע"כ. ואף לחולקים הסוברים שרפת בקר חייבת (תני רב כהנא קמיה דרב יהודה בית התבן ובית העצים ובית האוצרות פטורים מן המזוזה מפני שהנשים נאותות (=רוחצות) בהם... הא סתמא חייבים"), היינו מפני השימוש שנעשה בהם, שסבירא לדעה זו שלא צריך דוקא דירת אדם מוחלטת אלא די בדירת חפציו של אדם וכדו', אבל כו"ע מודו שאין חיוב לאדם ליתן מזוזה בבית בזמן שאין לו יחס שימושי לבית, שהרי ברור שמחלוקת זו לא

3. אח"כ מצאתי שזכינו לכוון לדברי המאירי בפסחים (ד"ה ולעניין מזוזה), שכתב וז"ל: "...שמזוזה חובת הדר היא שהרי כתוב ביתך דרך ביאתך, ואע"פ שנאמרה לקובעה בצד ימין דכי עקר איניש רגליה רגלא דימינא עקר ברישא, מכל מקום נכלל בה שכל שאין לו שם ביאה אינו חייב במזוזה ואפי' לא השכיר לשום אדם", עכ"ל.

תלויה בשאלה האם מזוזה חובת הדר היא או לא. ועוד, סוגיא מפורשת היא (מנחות לג ע"א, שר"ע יר"ד סי' רפו סע' יז-יח) "במזוזה הלך אחר הרגיל", והיינו לומר שפתח שלא משתמשים בו פטור ממזוזה.

לכן נ"ל בביאור דבריו, שאין כוונת רש"י להביא הוכחה לכך שבית ללא דוירים פטור (וממילא נשמע שהחייב הוא על הדר), אלא שרש"י רוצה להביא מקור בתורה לדין הפשוט הזה, שמצאנו אותו גם בסוגיות אלו ביומא ובמנחות. כלומר, היכן ראינו במשמעות הכתובים שחייב הבית במזוזה הוא רק אם יש בו שימוש אדם. ולזה מביא רש"י מקור בפסוק "ביתך" דהיינו דרך כניסתו של אדם, ובמשמעות היותר רחבה אנו שומעים מכאן שהחייב הוא בבית שיש בו שימוש לאדם. וזהו גם הטעם שאם אין שום שימוש בבית אין צריך ליתן בו מזוזה.

הטעם הנוסף של רש"י הוא דברי אגדה המשליכים להלכה

וכהמשך והשלמה לטעם זה מביא רש"י⁴ בגמ' בפסחים טעם נוסף: "לפי שהיא משמרתו". כלומר, כאן בא רש"י ומוסיף טעם מובהק שמורה על כך שעניינה של המצוה הוא לשמירת האדם, וממילא ברור שכל החייב מוטל על הדר בבית שהוא זה שצריך את השמירה. ואע"פ שטעם זה אינו מקור בכתוב, אבל זוהי סברא שמטעימה את הדין.

ולכאורה היה מקום להקשות, שטעם זה הוא דברי אגדה בעלמא ואיך ניתן ללמוד מכאן גדר בהלכה שחייב קביעתה מוטל על הדר בה, וכבר ידועים דברי הרמב"ם שכתב (הל' מזוזה פ"ה ה"ד) וז"ל: "...שאלו הטיפשים לא די להם שביטלו המצוה אלא שעושיין מצוה גדולה שהיא יחוד שמו של הקב"ה ואהבתו ועבודתו כאילו היא קמיע להניית עצמן...". עכ"ל.

אך האמת היא שאע"פ שאלו הם דברי אגדה כבר מצינו שיש להם נפק"מ למעשה, שהטעם שנותנים את המזוזה בטפח הסמוך לפתח הסביר רב חנינא מסורא (מנחות לג ע"ב) "כי היכי דתינטריה".

גם הרשב"א (חולין קלה ע"ב ד"ה ליפרוק, והוב"ד בבדק הבית ריש סי' רפו) למד מסברא זו דין גמור, שיש חיוב מזוזה בבית שבבעלות משותפת של ישראל וגוי, וז"ל: "נראה לי משום דמזוזה חובת הדר היא ולשמירה עשויה, ואפילו בשותפות דגוי ישראל הדר בה צריך שמירה", עכ"ל.

4. טעם זה כתב גם ר' יהונתן מלוניל, הוב"ד בשטמ"ק (ב"מ שם) ובריטב"א (שבת קלא ע"ב).

גם המרדכי (הוב"ד בב"י ר"ס רפט) למד מסברא זו שדין מזוזה שונה מדין תפילין, ויש ליתן אותה תמיד בימין אף אם הוא איטר רגל, כיון שנעשית לשימור כל בני הבית.

הבנת האחרונים בדין זה

מצאנו בס"ד שיטה של כמה מרבתינו האחרונים זיע"א, שנראה מתוך דבריהם שהבינו שפירוש הדין "מזוזה חובת הדר" הוא, שישנו חיוב מצות מזוזה רק בזמן שאדם שוהה בפועל בתוך הבית, וכשהאדם אינו נמצא בפועל בתוך הבית אין עליו חיוב מזוזה:

א. כתב בשו"ת רעק"א (מהדר"ק סוף סי' ט, והוב"ד בפת"ש סי' רצא סק"ד) וז"ל: "ונ"ל דגם ההולך מביתו לעסקיו בשוק שעות הרבה ופעמים נוסע מעירו על איזה ימים, דלכאורה הדין דכשחוזר לביתו יברך על המצוה, דהא בינתיים שלא היה בדירת ביתו לא היה עליו חובת מזוזה ומתחיל עתה חיוב חדש [ואף דמחזיק ביתו לדור, מ"מ בשעה שאינו בביתו אינו מקיים מצות מזוזה בזה, עיין מג"א סי' כ"א ס"ק ב' וגם בני ביתו פטורים דאין הבית שלהם, והוי כדר בבית שאולה ושכורה] ויהיה כמו יוצא מסוכה לעסקיו וחוזר לסוכתו דמברך, וכמו פשט טליתו ע"ד שלא להתעטף בו מיד שחוזר ומברך כשלוּבשו (ועיין מג"א סי' ח ס"ק י"ח), וצ"ע לדינא", עכ"ל.

ב. בפת"ש (סי' רפה ס"א) כתב וז"ל: "ועיין פמ"ג לאו"ח סי' ל"ח⁵ דאם נודע לו בשבת ויר"ט שאין מזוזה בפתחו ויש לו בית אחר מחוייב הוא לצאת, אבל אי לית ליה בית אחר שרי לדור בתוכו דומיא דציצית בסי' י"ג ע"ש. ונראה דה"ה אפילו בחול אם אין מזוזה נמצא בעיר דינו כמו בשבת ורשאי לדור בתוכו אם אין לו בית אחר", עכ"ל. וממה שכתב שמחוייב לצאת מהבית מוכח שסובר שעל ידי היציאה הוא מפקיע מעצמו את החיוב ועי"ז ניצל מביטול מצות עשה של מזוזה (ולא משמע בדבריו שיציאה זו היא מפני חשש למזיקין וכדו').

ג. כתב המג"א (או"ח ריש סי' יט) גבי הא דאין מברכין על עשיית הציצית וז"ל: "וצ"ע מאי שנא ממזוזה דק"ל דצריך לברך כשקובעה, דהתם נמי קי"ל חובת הדר הוא דכל זמן שאינו דר בתוכה פטור ממזוזה... ולכן נ"ל סתמא דמילתא במזוזה קובעה כשדר בתוכה לכן מברך על עשייתה, אבל טלית מסתמא קובע בו ציצית עד שלא לובשו לכן אינו מברך על עשייתו... מיהו י"ל דמיד כשנפסק

5. באשל אברהם אות ט"ו. ובנדפס כתוב סי' ל"א, והוא טעות.

מחוייב לפושטו ולתקנו... משא"כ במזוזה לא הטריחוהו רבנן לעקור דירתו", עכ"ל.

והנה, ממה שכתב "סתמא דמילתא במזוזה קובעה כשדר בתוכה", אין להוכיח דס"ל כהרעק"א שרק כשאדם נמצא בתוך הבית חייב במזוזה, שאפשר שכוונתו שבסתמא אדם קובע את המזוזה אחר שמכניס חפציו ובא לגור בתוך ביתו (ולא במובן שעומד בפועל תוך הבית). אמנם ממה שכתב "משא"כ במזוזה לא הטריחוהו רבנן לעקור דירתו" נראה קצת שהבין כהרעק"א, שאם יפנה חפציו ויצא ייפטר ממזוזה. שאם היה מבין שכשהבית מיועד ומזומן לדירה חייב במזוזה אף כשאינו נמצא בו עכשיו, מה מועיל "שיעקור דירתו", והרי הוא גר בבית לפני כן ומתכנן לחזור אליו אחרי כן (שהרי יציאתו היא זמנית, להינצל מביטול המצוה עד שייתן מזוזה חדשה, דומיא דציצית שפושטה עד שייתן בה ציציות חדשות), והוי כיוצא מביתו לשוק.

הקשיים בהבנה זו

ולכאורה ישנם קשיים רבים בהבנה זו.

א. ראשית, יוצא מדבריהם חידוש גדול שלא שמענו ולא ראינו בשום מקום, שהרוצה להיות חסיד ולקיים המצוה כמה שיותר עליו להשתדל לשבת כמה שיותר בתוך ביתו. ואכן, כעין זה מצאנו לגבי סוכה שאף שאין חיוב להיות בסוכה מלבד אכילת כזית פת בליל ט"ו ובשאר אכילת קבע ושינה, עם כל זה קיום המצוה לכתחילה הוא לעשות כל חפציו בתוך ביתו⁶. ואע"פ ששם עיקר הדין נלמד מ"תשבו כעין תדורו", וא"כ אין חיוב להיות סתם בסוכה אם דרכו לעשות דברים מסויימים מחוצה לה, אבל דברים מפורשים מצאנו בתלמוד ובפוסקים ובספרי האגדה והפנימיות על המעלה שמקיים בזה, ולעומת זאת לגבי מזוזה לא ראינו ולא שמענו מאן דהוא שכתב שיש עניין לשבת בביתו כמה שיותר כדי להרויח מצוה יקרה זו⁷.

ב. גם הרמב"ם, שהאריך בגודל מעלת המצוה וההשתדלות בה, כתב (סוף פ"ו) וז"ל: "חייב אדם להיזהר במזוזה מפני שהיא חובת הכל תמיד, וכל עת שיכנס ויצא יפגע בייחוד שמו של הקב"ה... אמרו חכמים כל מי שיש לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו מוחזק לו שלא יחטא שהרי יש לו מזכירים רבים", עכ"ל. ולפי הבנה זו, איך אישתמיטתיה מלהזכיר שקיום המצוה הוא רק

6. ומעיקר הדין יש לברך על הישיבה בסוכה אף אם אינו אוכל בה, עיין או"ח סי' תרל"ט.

7. וכמדומה שעל כגון זה הליץ רבינו החת"ס: "חדש אסור מן התורה".

כשנמצא תחת גג ביתו, ונמצא שהעיקר חסר מן הספר. עוד קשה להבנה זו ממש"כ הרמב"ם "שהיא חובת הכל תמיד", ולהבנה זו אין זה נכון שהיא חובת הכל תמיד, שהרי קיום המצוה הוא רק כשנמצא בתוך ביתו. וכן קשה מש"כ "בכל עת שיכנס ויצא", ולהבנה זו אמנם הוא מקיים המצוה באותו הרגע שעומד בפתח, אבל רגע אחד לאחר מכן (בצאתו) הוא מסיר את קיומה ממנו, ומאי רבותא לומר שמקיים את המצוה רגע לפני שמסיר את עצמו מחיובה. עוד קשה ממש"כ "ומזוזה בפתחו", ומשמע שהמצוה מתקיימת בעצם זה שמזוזה בפתחו, ואין תנאי נוסף של היות האדם שוהה בבית.

ויותר מזה מפורש בדברי הרמב"ם במקומות נוספים, וז"ל (פ"ה ה"ז): "וקודם שיקבענה במזוזת הפתח מברך... ואינו מברך בשעת כתיבתה שקביעתה היא המצוה" עכ"ל, וכנ"ל.

גם בהלכות ברכות (פ"א ה"ח) משמע כן, וז"ל: "כל מצוה שעשייתה הוא גמר חיובה מברך עליה בשעת עשייתה, וכל מצוה שיש אחר עשייתה ציווי אחר אינו מברך אלא בשעה שעושה הציווי האחרון. כיצד, העושה סוכה או לולב או שופר או ציצית או תפילין או מזוזה אינו מברך בשעת עשייתה... ואימתי מברך בשעה שישב בסוכה או כשינענע הלולב או כשישמע קול השופר או כשיתעטף בציצית ובשעת לבישת תפילין ובשעת קביעת מזוזה", עכ"ל. ומשמע להדיא שמעשה קביעת המזוזה הוא דומיא דישיבה בסוכה ושמיעת שופר ועטיפת הציצית ולבישת התפילין שהם קיום המצוה, שעצם הקביעה הוא "הציווי האחרון" של קיום המצוה כיון שבית זה עומד לדירה, ואין צריך שיעמוד תוך הבית או תחת הפתח.

ג. ועוד, גם מדברי רש"י שכתב "למי שנכנס ויוצא לתוכה אזהר רחמנא", משמע שחיוב המזוזה אינו תלוי בעצם השהייה תחת גג, אלא עיקר דין "חובת הדר" נלמד ממציאאות הכניסה והיציאה לבית דהיינו השימוש בפתח באופן כללי, וגם היציאה מהבית נחשבת חלק מהשימוש שמגדיר את בעל הבית להיות דר בו, למרות שתיכף עומד לצאת מביתו, ולהבנה זו קשה שהרי הוא בא להפקיע עצמו מן המצוה⁸.

כלומר, מדין חובת הדר למדנו שני יסודות: דירת האדם נקבעת ע"פ השימוש בבית (למעוטי מי שאינו דר ומשתמש בבית), ועל פי השימוש בפתח (למעוטי

8. ואף שלטעם שכתב רש"י שהמזוזה נעשית לשמירתו משמע שעיקר הקפידא היא בזמן ששוהה בתוך הבית, מ"מ נראה בשלושת הגמרות שפירש רש"י, שעיקר טעמו הוא מדכתיב ביתך - ביאתך.

פתח שאין בו ד"ט ברום י"ט שאינו נוח לשימוש (סי' רפז ס"ב), ולמעוטי פתח שאין נכנסים ויוצאים בו (סי' רפו סע' יז-יח)). וביותר משמע כן מדברי המאירי שהסביר טעם זה (הוב"ד בהערה לעיל) וז"ל: "...שכל שאין לו שם ביאה אינו חייב במזוזה ואפי' לא השכיר לשום אדם", עכ"ל. ומשמע שאם יש לו שם ביאה, דהיינו נגישות ושימוש של כניסה ויציאה הרי הוא חייב, ולא רק בעצם השהייה בתוך הבית. וכנ"ל, מעין דברים אלו משמע גם ברמב"ם (פ"ו הי"ג) וז"ל: "וכל עת שיכנס ויצא יפגע ביחוד שמו של הקב"ה ויזכור אהבתו וייעור משנתו ושגייתו בהבלי הזמן", עכ"ל.

ד. ועוד קשה, שמלשונוותיהם של כמה וכמה ראשונים משמע שלא כהבנה זו: התוס' בפסחים (שם ד"ה על המשכיר) כתבו וז"ל: "ודחי דמזוזה חובת הדר הוא, כלומר אפילו לא היה משכירה היה יכול להיפטר ממזוזה שלא היה דר ומשתמש בבית, אבל גבי חמץ אילו לא ישכיר לאחר יצטרך לבדוק", עכ"ל. ולפי האחרונים הנ"ל היה לתוס' לכתוב בפשטות, שלגבי מזוזה היה יכול להיפטר אם לא היה נמצא בבית, או אם לא היה עומד בתוך הבית, או אם לא היה שוהה בבית, או אם היה יוצא מהבית, והלשון "דר ומשתמש" שנקטו משמע יותר שבאופן כללי בית זה עומד לדירה ושימוש.

וכן משמע ממה שכתבו "היה יכול להיפטר", ומשמע שפטור זה אינו כל כך פשוט ומצוי, שאל"כ היה להם לכתוב "אפילו לא היה משכירה הרי הוא פטור ממזוזה כל זמן שאינו נמצא בבית", כי פטור זה הוא מציאות מאוד ממשית ומצויה, שבכל יום אדם נפטר ממזוזה כשאינו נמצא בבית, ואין זו מציאות רחוקה ש"היה יכול להיפטר". לכן נראה מדבריהם שהיחס של בעה"ב לבית הוא זה שפטור, והיינו באופן שאינו מייעדו לדירה ואין משתמש בו כלל, ולא שנפטר ע"י שיוצא מן הבית ואינו עומד בתוכו.

וכנ"ל בל' תוס' הרא"ש בפסחים, וז"ל: "אפילו לא היה משכירו מצי להיות בלא מזוזה אם לא ידור בתוכו", עכ"ל.

גם מדברי התוס' בע"ז (שם ד"ה הא אמר רב משרשיא) משמע כן וז"ל: "אבל בית ודאי אינו מפקיע מן המזוזה, דאפי' לא ימכרנו לגוי אלא שלא ידור בו ישראל אין כאן חיוב מזוזה מה"ת" עכ"ל, והיה להם לומר בפשטות "שלא נמצא בו" או "שלא ישהה בו" וכדו'. וכן משמע בדברי תוס' רבינו אלחנן בע"ז, וז"ל: "דאפילו היתה בידו והיתה כמו שהיא עכשיו שאינו דר בה לעולם לא היה בה חיוב מזוזה", עכ"ל. וכן משמע להדיא בתוס' במנחות (מד ע"א ד"ה טלית) וז"ל: "מזוזה

חובת הדר היא, פי' שאם ירצה לא ידור בו אלא ישתמש בו לתבן וקש⁹ ולא מיחייב, עכ"ל.

חידוד הקושיא: אף אם בלשון הגמ' ניתן לדחוק ולהבין "חובת הדר" במשמעות של "שם פועל", דהיינו שרק מי שעכשיו דר (=נמצא) בפועל ממש מתחת גג הבית הוא חייב, וכשיצא מן הבית יהא פטור, אבל מלשונות הראשונים שסתמו בלשון כללית, הדבר מורה שהבינו את פעולת הדירה "כשם תואר" כלומר מי שדר בדרך כלל. ראשית, כיון שזוהי המשמעות התדירית של הפועל "דר"¹⁰. ועוד, שהיה הרבה יותר קל ופשוט לראשונים שמסבירים את משמעות הדין, לתרגם את משמעותו למילים אחרות שמורות על היות האדם תוך הבית. ה. עוד מצאנו בס"ד **במסכת מזוזה** (פ"ב ה"א): "בית חדש כיון שגמרו חייב במזוזה", ע"כ. ונראה שבא להשמיענו, שאף שהאדם טרם נכנס לביתו בפועל ממש, אבל כיון שבפועל גמר את בניינו והבית מיועד ומזומן למגורים, מרגע גמר הבניין חייב מייד במזוזה. ומשמע להדיא שדין "חובת הדר" אינו תלוי בהיות האדם נמצא תחת גג ביתו, אלא בעצם זה שהבית מיועד ומזומן לדירה חלה עליו חובת מזוזה.

ובס"ד מצאתי כהבנתנו בדברי הגר"ח קנייבסקי שליט"א בביאורו למס' מזוזה, וז"ל: "ומשמע בהדיא דקמ"ל דאע"ג דעדיין אינו נכנס לדור בה כיון שכבר ראוי לדירה ועומד לדירה חייב לקבוע מיד מזוזה", עכ"ל.

גם בספר החינוך (סוף מצוה תכג) כתב וז"ל: "והעובר על זה ובנה בית ונתן עליו תקרה ולא הניח בה מזוזה מיד, או ששכר בית בחו"ל או פונדק בארץ ועברו עליו יותר משלושים יום ולא הניח בה מזוזה [או ששכר בית בארץ ולא הניח בה מזוזה] מיד בטל מצות עשה. ואע"פ שעברה השעה שהיה חייב להניחה, מוזהר הוא לקובעה לעולם בכל עת שידור בבית", עכ"ל. גם מדבריו אלו משמע להדיא שחיוב המזוזה אינו תלוי בהימצאות האדם בבית אלא בגמר בניית הבית כשהוא מיועד לדירה. עוד נראה מדבריו שהבין שהברייתא דמסכת מזוזה לא באה לתת "היתר" לקבוע המזוזה מיד, אלא זהו חיוב, ואם הוא מתעכב הוא מבטל מ"ע.

9. וצל"ע, דמשמע מדבריהם שהדין "מזוזה חובת הדר" תלוי בפלוגתא דבית העצים (יומא יא ע"א), וראה לקמן מש"כ על דברי הנמוק"י בזה.

10. התרגום מתרגם בכל מקום "גר" בלשון "דר". וכן "הדר עם הנכרי בחצר" (עירובין פ"ו מ"א), "כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו א-לוה" (כתובות קי ע"ב), "יבוא עובדיהו הדר בין שני רשעים ולא למד ממעשיהם" (סנהדרין לט ע"ב). כלומר, אלו הם לשונות כלליים של דירה ולא של הימצאות ברגע זה בתוך הבית.

וכתב הגר"ח קנייבסקי שגם בה"ג העתיק לשון המס' מזוזה. וגדולה מזו כתב בספר האשכול (הל' מזוזה, מהד' אויערבך עמ' 79) וז"ל: "בית חדש כיון שגמרו מיד חייב במזוזה", עכ"ל.

ו. ונראה לי בס"ד עוד קצת ראייה להבנתנו מדברי הגמ' במנחות (לג ע"א) לפי פירוש רש"י: "ריש גלותא בנא ביתא, אמר ליה לרב נחמן קבע לי מזוזתא, אמר ליה תלי דשי ברישא", ע"כ. ופירש רש"י וז"ל: "העמד הסיפין בבנין תחילה ואח"כ קבע בהו המזוזות... ואי קבע תחילה המזוזה בסיפין והדר הסיפין בבנין, הוה ליה עשוי המזוזה קודם שתבוא לידי מצוה", עכ"ל. ויש להניח שהמציאות היא שאין דרים בבית בהיותו פרוץ קודם שיש בו מזוזות הפתח, ואעפ"כ יכול ליתן בו מזוזות מיד אחר נתינת הסיפין, שבעצם זה הבית בא לידי חיוב.

ז. עוד קשה בדבריהם בסברא ובמציאות, שהרי בביתו נמצאים גם חפציו, כלי ביתו ובני ביתו, ולא גרע ביתו מבית האוצרות שחייב (ע"פ מה שפסק בשו"ע ריש סי' רפ"ו). ועל כל פנים המציאות שדיבר עליה שחוזר אדם לביתו אחר שיצא ממנו ויתחייב בברכה משום שמקיים המצוה מחדש, או שצריך לצאת מביתו כדי להינצל מביטול מזוזה, אינה שכיחה כלל, שכל הזמן הזה ביתו חייב מדין בית האוצרות.

ח. וז"ל רבינו יהונתן מלוניל (הוב"ד בשטמ"ק ב"מ קא ע"ב ד"ה האמר רב): "על השוכר לעשותה, לפי שהיא עשויה לשמירה מי שהוא עומד בבית כדאמרין באגדה... אבל ליכא לפרושי חובת הדר לפי שאין בית חייב במזוזה אלא אם כן דר בה, דהא קי"ל אפילו יש לו עשרה בתים שאינו דר בהם דירה קבועה, אלא שנכנס בהם פעם אחת בשנה חייבות כולן במזוזה, חוץ מבית העצים שהנשים נאותות בהם ומאי ניהו רוחצות וכו'", עכ"ל.

והנה, בסוגיא בע"ז מוכח שהדין "מזוזה חובת הדר" פוטר את הישראל ממזוזה במקרה שאינו דר בבית. לכן נראה בכוונתו, שאין לפרש שחובת המזוזה על השוכר משום שאין הבית חייב במזוזה רק אם האדם נמצא עכשיו בתוכו, שהרי קי"ל שאפילו יש לו עשרה בתים שאינו דר בהם בקביעות אלא נכנס להם פעם בשנה חייבים במזוזה, ומשמע שמי שיש לו עשרה בתים חייבים כל הזמן ולא רק בזמן ששוהה בתוכם, שהרי הוא אינו יכול לשהות בעשרה מקומות בבת אחת. כלומר, הבנת האחרונים הנ"ל שחיוב מזוזה חל רק כשהאדם נמצא בפועל בתוך ביתו היא ההבנה שממנה הוציא רבינו יהונתן, ולא זה הפשט במושג "חובת הדר".

ט. וכן משמע מדברי הנמוק"י (סוף הל' מזוזה) וז"ל: "משכיר וכו'. על השוכר שהוא צריך לשמירה כיון שהוא דר בתוכה. ואע"ג שאם לא היה שוכרה היה חייב המשכיר לעשות לה מזוזה, מידי דהוה אבית התבן ובית העצים, אפ"ה כיון שהשוכר לא מצא בה מזוזה חייב לעשות לה מזוזה", עכ"ל.

ודבריו צריכים לי עיון, איך למד לחייב את המשכיר מדין בית התבן. שהרי החילוק ביניהם ברור, שלא דומה בית התבן שיש בו שימוש לממונו ורכושו של האדם למציאות שהבית שומם מבלי יושב. ועוד, מוכח בסוגיא בע"ז שדין "מזוזה חובת הדר" נאמר אף לפטור את המשכיר כשאין דיורים בבית (שמשום כך אין במכירת הבית לגוי הפקעה ממזוזה, כיון שאף המשכיר היה יכול להיפטר, ואין זה דין בבית).

ויתכן לתרץ, שמש"כ "שאף אם לא היה שוכרה היה חייב המשכיר לעשות בה מזוזה", היינו באופן שהמשכיר משתמש בבית מעט, ולא באופן שאינו דר בו לגמרי. כלומר, שהמשכיר היה חייב לעשות לה מזוזה אף אם יש לו בית אחר עיקרי למגורים, אם משתמש בו מעט. ומה שהשווה לבית העצים ובית התבן ר"ל שאף שאין הם עיקר דירתו, סגי בשימוש מועט בכדי לחייב את המשכיר¹¹. הרי שהנמוק"י הבין את המושג "חובת הדר" לא כמציאות של שהייה ממשית בתוך הבית, אלא כמציאות של שימוש כללי בבית, שכמו ששימוש קלוש כבית התבן מחייב במזוזה, כך הדין גם לגבי שימוש מועט כשאין זה ביתו העיקרי של המשכיר.

י. עוד נראה להביא ראיה מדברי הירושלמי בסוף מגילה (הובא בדרכ"מ ובהגר"א סי' רפה): "תפילין ומזוזה מי קודם, שמואל אמר מזוזה קודמת. רב הונא אמר תפילין קודמת. מה טעמיה דשמואל, שכן היא נוהגת בימים טובים ובשבתות. מה טעמא דרב הונא שכן היא נוהגת במפרשי ימים והולכי מדברות. מתניתא מסייעה לשמואל תפילין שבלו עושין אותן מזוזה, מזוזה שבלתה אין עושין אותה תפילין, למה שמעלין בקודש ואין מורידין", ע"כ.

והרא"ש (הל' תפילין סי' ל) פסק שמסתברא שהלכה כרב הונא שתפילין קודמות דמצוה דגופא עדיף, וכן פסק הטור (או"ח סי' לח סי"ב). וכתב הב"י שאין לתמוה היאך דחה הרא"ש הסייעתא דבריינתא ע"י סברא בעלמא, משום דהיא סייעתא לאו כלום היא דלא אתיא אליבא דהלכתא, דבפרק הקומץ (מנחות לב ע"א) תניא

11. וראיתי בס"ד שזכינו לכוון לדברי הגר"ח קנייבסקי (בביאורו לשו"ע סי' רפ"ו בשער הציון אות קמ"ה), וז"ל: "ובנמוק"י כתב שאם לא השכירה חייב במזוזה דהוי כבית התבן, ונראה דמיירי כשמשתמש בה קצת וצ"ע", עכ"ל.

איפכא תפילין שבלו אין עושין מהן מזוזה לפי דאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה¹².

ולפי הבנת האחרונים הנ"ל, מדוע הרחיק רב הונא לדון ממפרשי ימים והולכי מדברות, היה לו לומר בפשטות שתפילין קודמות למזוזה שכן תפילין נוהגות ביוצא מביתו לחצר או לשוק או לביהמ"ד, משא"כ במזוזה שאין בה מצוה ברגע שיוצא מביתו. ואף שיש להקשות ולומר איפכא, שהרי לפי הבנתנו מדוע באמת מפרשי ימים והולכי מדברות אינם מקיימים מצות מזוזה בביתם שממנו יצאו. אך זה ניתן ליישב בפשיטות, שמפרשי ימים והולכי מדברות הם דוגמא לבני אדם שדרכם לילך בימים ובמדברות ואין להם בית במקום קבוע, ונמצא שאף פעם אינם חייבים במזוזה.

סיכום

הנלענ"ד מכל הראיות הנ"ל, ש"חובת הדר" פירושו שחייב המזוזה חל על מי שיש לו בית שיש בו דוורים, וחייב זה אינו תלוי בהיות האדם עומד בתוך הבית, ודלא כהבנת רבותינו האחרונים הנ"ל¹³. ולפ"ז:

- כשבונה בית חדש, אם בית זה מיועד ומוחזק לדירה, יתן בו המזוזה מיד בסיום בנייתו, ואף שטרם נכנס לגור בו בפועל ועדיין לא הכניס בו חפציו, כלשון המס' מזוזה והראשונים שהביאוה.

- אם אין ביד האדם לקבוע מזוזה (כגון בשבת, או שאין לו מזוזה ליתן), מצד הדין אין הוא צריך לצאת מביתו כיון שלא יועיל בזה כלום, שאף כשהוא אינו עומד בתוך הבית הוא מבטל מ"ע באונס (אם לא שרוצה לצאת מצד השמירה וכדו'). ואעפ"כ, יכול הוא להינצל מביטול המצוה ע"י שיפקיר ביתו, כדמוכח בגמ' בשבת (קלא ע"א).

- הנוטל את המזוזה כדי לבדקה ישתדל ליתן אחרת במקומה, או להחזיר הראשונה במהירות.

12. וכעין זה כתב בביאור הגר"א בא"ח ואצלנו.

13. אח"כ הראוני שזכינו לכוון לדברי הגר"א ספקטור (שו"ת עין יצחק, ח"א יר"ד סי' לא), שהוכיח נגד דברי רעק"א הנ"ל מדברי הר"י מלוני"ל שבשטמ"ק (הנ"ל) והנמוק"י (הנ"ל). וסיים: "ולכן העיקר לדינא דאין לברך. וגם הגאון רע"א זצ"ל סיים ע"ז בצ"ע. ויש להאריך בכ"ז וקצרתיו", עכ"ל.

- היוצא מביתו אפילו לזמן מרובה או ששוכר בית שקבועה בו מזוזה, אינו מברך בכניסתו לבית "לדור בבית שיש בו מזוזה" (ואף לפי רעק"א יש לומר כן מדיני ברכות¹⁴, ואכמ"ל).

14. עוד עלה בדעתי שגם מכאן ראייה שאין חיוב המזוזה רק כשעומד תוך הבית, שהרי להבדיל מסוכה, בבית לא מצאנו שתקנו חז"ל לברך על כל כניסה וכניסה.